

Ζουπανιώτες Κουδαραίοι

Του Σωτηρίου Ζ. Κάσου

Α'. Ο Ξενιτερός

Στη μνήμη του πατέρα μου και όλων των επώνυμων και ανώνυμων Ζουπανιωτών μαστόρων που έχτισαν τον "κόσμο".

Η Ξενιτιά, η φτώχεια, η λύπη κι η ορφάνια,
τα τέσσερα ζυγίσανε κι η Ξενιτιά βαραίνει.
Ανάθεμά σε Ξενιτιά με τα πολλά φαρμάκια,
περισσότερα έχεις βάσανα και λίγη η χαρά σου.
Τα ξένα θέλουν φρόνηση, θέλουν ταπεινοσύνη,
θέλουν ματάκια χαμηλά να σκύβουν, όταν διαβαίνουν.
Τα έρμα τα ξένα ν' ανάψουν, να καούν,
μας παίρνουν τα παιδιά μας και λημονούν να 'ρθούν.

Μέσα απ' αυτούς τους στίχους, φαίνεται καθαρά πως είδε ο λαός μας την Ξενιτιά με τα φαρμάκια της. Οι Ζουπανιώτες καλφάδες και κουδαραίοι Ξενιτεύονταν από πολύ παλιά. Από το 1740 υπάρχουν σε εκκλησίες, σπήλια και μοναστήρια εντοχισμένες εγχάρacteres πλάκες με τα ονόματά τους. Οι έμπειροι Ζουπανιώτες τεχνίτες οικοδόμοι, με τα "χουλέβια" και τις "πατατούκες" εξελίχθηκαν σε σπουδαίους πρακτικούς αρχιτέκτονες. Συνεχίζουν την παράδοση των Βυζαντινών μαστόρων και τη ζωντανεύουν πλουτίζοντας την με νέα στοιχεία.

Οι Ζουπανιώτες κουδαραίοι δίνονται ολόψυχα στην τέχνη τους. Τα έργα τους κοσμούν πόλεις και χωριά σε Μακεδονία, Θεσσαλία, Στερεά, Πελοπόννησο. Μας άφησαν εκκλησίες, μοναστήρια, σπήλια, τοξωτά γεφύρια, καλλιτεχνικές βρύσες, τζάκια ακαλιστά κ.ά. Η τέχνη ήταν κληρονομική και μεταβιβάζονταν από τον παππού στον εγγονό. Αυτό συνεχίστηκε για 2,5 αιώνες. Με ανεπτυγμένο το ένστικτο του δημιουργού, οι γεννημένοι αρχιτέκτονες, προσαρμόζουν τις νέες αντιλήψεις μορφοποιώντας τις με τις παλιές, τις παραδοσιακές. Η Ξενιτιά είναι κατάρια για τα ορεινά χωριά μας, είναι αναγκαίο κακό. Η Ζωή είναι σκληρή και αδυσώπητη. Ο παππούς, ο πατέρας, ο εγγονός έχουν γευτεί το "πικρόχολο φαρμάκι της Ξενιτιάς. Ζουπανιώτες πελεκάνοι και λιθογλύπτες σκάλισαν πάνω στην πέτρα ωραιότατα κομμάτια, όπως άνθη, σταυρούς, δικέφαλους αετούς, πουλιά, ζώα, φυλλώματα, ανθοδοχεία, σταφύλια, μορφές αγίων. Σκάλιζαν και διαμόρφωναν τους ακανόνιστους ογκολίθους σε κανονικούς λίθους που κοσμούν τα ακρόθυρα, τα παράθυρα, τις γωνίες σπιτιών, εκκλησιών και μοναστηριών.

Οι παρέες των κουδαραίων συγκεντρώνονταν κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Ψυχή της παρέας ήταν ο πρωτομάστορας ή κάλφας. Ο κάλφας έπρεπε να είναι άριστος τεχνίτης, δεξιότηχης πελεκάνος και βαθύς γνώστης της μηχανικής. Αυτός θα υλοποιούσε τα διάφορα έργα που

αφορούσαν την κατασκευή σπιτιών, εκκλησιών, μοναστηριών, τοξωτών γεφυριών, κωδωνοστασίων, πλακόστρωτων κ.ά.

Οι κουδαραίοι κάθε δεύτερο χειμώνα επέστρεφαν από τα ξένα, στις αρχές του Δεκεμβρη, της Αγίας Βαρβάρας. Ο κάλφας έκλεινε συμφωνία με 4-6 μαστόρους. Κάθε μαστορας έπρεπε υποχρεωτικά να έχει δικό του μουλάρι και ψυχογιό. Προτιμούνταν οι καλοί τεχνίτες, οι συνεργάσιμοι και που διέθεταν γερά και ικανά ζώα για τη μεταφορά των υλικών. Την παρέα συμπλήρωνε ο νταμαρτζής για την εξαγωγή λίθων από το λατομείο και την οικοδομή, ανάλογα με τις ανάγκες.

Σημάδι της αναχώρησης από το χωριό ήταν το "γιαπράκι τ' Άι Θουδάρ, του Αγίου Θεοδώρου. Παλαιότερα υπήρχε έθιμο, να παρασκευάζουν σαρμάδες με φύλλα λάχανου που διατηρούνταν στην αλμύρα (αρμιά) και κιμά από χοιρινό κρέας, που διατηρούνταν με αλάτι σε ξύλινα καδιά.

Ο μαστορας έπαιρνε μαζί του τα εργαλεία του, σφυρί, μυστήρι, σκεπάρι, σαούλ (νήμα της στάθμης), ο νταμαρτζής λιστό, βαριά, κασμά, φκυράκι, ο κάλφας κορδέλα, μπράκκα βελόνια, καλέμια χτενιές, γωνιές και τα εργαλεία του μαστορα. Μαζί τους έπαιρναν δύο αλλαξιές ρούχα, όλα μάλλινα, υφασμένα στον αργαλειό από τις γυναίκες του σπιτιού, μια βελόντζα για σκέπασμα, μια κάπα μάλλινη για το κρύο, ένα τσίγκινο πιάτο και γουρνοτσάρομχα για παπούτσια, γιατί μέχρι την Καλαμπάκα το πρώτο ζευγάρι έλιωνε.

Οι παλιοί κουδαραίοι φορούσαν την κοντούσια μέχρι το γόνατο ανοιχτή μπροστά, πουκάμισο από ρετσίνα, χουλέβια από το κότσι μέχρι το γόνατο με κόπιτσες, βρακι από χοντρό πανί και την πατατούκα (σαν σακάκι). Στο κεφάλι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας φορούσαν κόκκινο φέσι, εθνικό κάλυμμα των Τούρκων, στην Ελλάδα μαύρο κούκο χωρίς γέισο. Όταν γύριζαν πίσω, φορούσαν ξανά το φέσι. Η αναχώρηση από το χωριό ήταν πολλές φορές ομαδική, ξεκινούσαν αρκετές παρέες μαζί, μέχρι την Καλα-

Αγ. Γεώργιος Εράδουρας, Επιγραφή (φωτό Π. Τολιόπουλος)

ΣΧΟΛΑΡΚΩΝ Ο Δ. ΜΑΝΑΚΙΔΗΣ
ΤΟΔΕ ΕΓΡΑΨΕ ΤΟ ΓΡΑΜΜΑ
ΤΕΚΝΟΝΕΣ ΖΟΥΠΑΝΙΩΤΑΙ
ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΕΚΤΙΣΑΝ ΤΟΥΤΟΝ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Δ' Ο ΚΩΣΤΑ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΗΤΟΝ ΤΟΥΤΩΝ
18 ΑΩΜΑ 44

μπάκα. Το πρωί της αναχώρησης σε κάθε σπίτι Ξενιτεμένου συγκεντρώνονταν όλοι οι συγγενείς και παρακάθονταν σε κοινό τραπέζι, η παράδοση το ήθελε όλη τη μέρα στρωμένο. Αν η αναχώρηση συνέπιπτε με Τρίτη ή Κυριακή αναβάνονταν για την άλλη μέρα. Μετά το φαγοπότι στην εξώπορτα του σπιτιού οι γυναίκες τοποθετούσαν ένα γκιούμι με φρεσκοφερμένο νερό. Ο Ξενιτεμένος κλοτσούσε το γκιούμι με το δεξί πόδι, το αναποδογύριζε για να χυθεί το νερό, για να πάει καλά η δουλειά και το ταξίδι, όπως κυλλάει το νερό. Η γιαγιά ή η μητέρα σ' ένα φκιαράκι έβαζε αναμμένα κάρβουνα και θυμίαμα για να προστατεύει τον Ξενιτεμένο από κακό και αναποδιά. Εύχονταν ώρα καλή, καλό ταξίδι, να τους φυλάει ο Θεός γερούς και δυνατούς. Στα κουδαρούλια έδιναν και από κανένα νόμισμα για κέρασμα. Κατά την αναχώρηση, όπως και στην άφιξη έριχναν τουφεκιές. Στο παρακάτω τραγούδι η μάνα ξετροβοδίζει το γιό της, δίνει τις ευχές της, εκφράζει τις ανησυχίες της, ο γιός καθησυχάζει τη μάνα.

-Παιδί πήγαινε στο καλό κι όλοι άγιοι κοντά σου και της μανούλας σου ευχή ν'άι για φαλαχτό σου.

-Να μη σε πιάνει βάσκαμα και το κακό το μάτι. Θυμήσου με παιδάκι μου, μη σε πλανέψει η Ξενιτιά και μας αλησμονήσεις. -Κάλλιο μανούλα μου γλυκειά, κάλλιο να σκάσω πρώτα, παρά να μη σας θυμηθώ στα

έρμα τα ξένα. Ο γιός φεύγοντας αποχαιρέτά την οικογένειά του και δηλώνει ότι δεν πρέπει να ανησυχούν γι' αυτόν και ότι θα διατηρεί επαφή με μηνύματα που θα στέλνει από την Ξενιτιά.

-Σ' αφήνω γειά μανούλα μου, σ' αφήνω γειά πατέρα.

-Έχετε γειά αδελφια μου και σεξ ζαδελφοπούλες.

-Θα φύγω, θα Ξενιτευτώ, θα πάω μακριά στα ξένα.

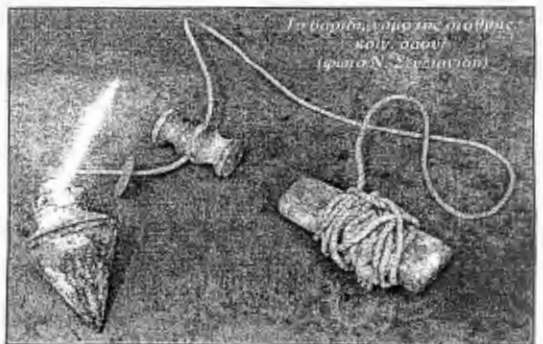
-Θα φύγω μάνα και θα 'ρθώ και μην πολυλυτέσαι

- Από τα ξένα που βρεθώ, μηνύματα σου στέλνω, με τη δροσιά της άνοιξης, την πάχη του χειμώνα και με τ' αστέρια τ' ουρανού, τα ρόδα του Μαΐου. Θε να σου στέλνω πράγματα, που δεν τα συλλογίσαι.

Οι συγγενείς των Ξενιτεμένων ακολουθούσαν μέχρι τα σύνορα του άλλου χωριού. Ο τελευταίος αποχαιρετισμός γινόταν στη θέση "Τσιούκα". Οι μάνες έριχναν κάτω στα χέρτα ένα νόμισμα για τα

κουδαρούλια κι έλεγαν: "έγώ σου δίνω λίγα, ο Θεός να σου δίνει πολλά". Οι υιόπαντρες, επειδή ντρεπόταν να φιληθούν με τους άντρες τους μπροστά στους άλλους, περιφέρονταν κλαιώντας γύρω από τις πελώριες βελανιδιές και από τότε λέγονται "κλαψόδεντρα", σώζονται μερικές μέχρι σήμερα. Τα κουδαρούλια έχυναν τα τελευταία δάκρυα στην πατρική γη. Οι γυναίκες γυρνώντας στα σπίτια τους έκοβαν από το παρακείμενο δάσος κλαδιά κρανιάς και τα κρεμούσαν στις εξώπορτες, για να είναι οι δικοί τους γεροί και δυνατοί. Οποιαδήποτε εργασία εκείνη τη μέρα απαγορεύονταν από το έθιμο. Το πολύ να έκοβαν μια φορτωσιά ξύλα και να τη μετέφεραν στην πλάτη τους. Το τραπέζι έμενε στρωμένο μέχρι το βράδυ και δεν έπαιναν καθόλου σκούπα για να σκουπίσουν. Γυρίζοντας άναβαν τα καντήλια των εκκλησιών.

Η συνείδηση στο επόμενο τεύχος

Ζουπανιώτες Κουδαραίοι

Του Σωτηρίου Ζ. Κάσσο

συνέχεια από το προηγούμενο τεύχος

Για να περάσουν στο Ελληνικό κράτος έπρεπε να πάρουν σχετική άδεια από τις τουρκικές αρχές. Αν και οι Τούρκοι φρουροί στους σταθμούς ελέγχου δωροκούταν πολύ εύκολα και επέτρεπαν τη διέλευση, χαρτί τουρκικό να έβλεπαν, περάστε έλεγαν, επειδή ήταν αγράμματοι. Οι παλαιότεροι γνώριζαν καλά τα κατατόπια, δεν λογάριζαν κάποιους και κούραση. Οι οδοιπόρες ήταν πολυήμερες γεμάτες, κινδύνους και απρόοπτα. Πρώτος σταθμός ήταν η Βελιά (Οροπέδιο) ή τα Γρεβενά. Αν ο καιρός ήταν καλός διανυκτέρευαν στο υπαίθρο.

Ο πατέρας μου περιγράφει την πρώτη μέρα της αναχώρησης στο προσωπικό του ημερολόγιο.

"Ταξίδεψα 13 χρονών παιδί, μαστορούλι με μίστορα το θείο μου Γιάννη Κάσσο με 20 δραχμές το μήνα, ψωμί και τσαρούχια για παπούτσια, τα αγόραζαν από έδικά καταστήματα.

Φύγαμε ένα πρωινό, θυμάμαι ότι λιανόβρεχε, ήταν μήνας Μάρτη και έκανε και λίγο κρύο: Ο καιρός ήταν μουντός. Η μακαρίτισσα η μάνα μου με είχε μοναχογιό, ορφανό, χωρίς πατέρα. Έβαλε στο πατροπαράδοτο τραπέζι φασουλάδα στο τσουκάλι. Φάγαμε όλοι οι συγγενείς. Μου έβαλαν το γκιούμι στην αυλόπορτα με το νερό, το κλότσασα με το δεξί ποδάρι, για να πάει νερό η δουλειά. Μας συνόδεψαν μέχρι το "κλαψόδενδρο", σημείο αποχωρισμού. Το βράδυ φτάσαμε στα Γρεβενά. Ο καιρός ήταν πολύ άσχημος και πήγαμε για διανυκτέρευση στο χάνι του Τσιρακιώτη. Τακτοποιήσαμε τα μουλάρια στο αχούρι. Οι κουδαραίοι ανέβηκαν πάνω να περάσουν τη νύχτα στα δωμάτια. Εμάς μας άφησαν να κοιμηθούμε στο στάβλο με τα μουλάρια, για να μην πληρώσουν χανιάτικα, να κάνουν οικονομία. Βολευτήκαμε μέσα στα παχνιά. Εγώ είχα και μια καινούρια μάλλινη κάπα γέμισε άχυρα και τρώμαξα να την καθαρίσω. Ο χαντζής, αφού τακτοποίησε τους μιστόρους, είδε ότι έλειπαν τα παιδιά και παραξενεύτηκε, που βρισκόμασταν με τέτοιο καιρό. Κατέβηκε στο

στάβλο και μας βρήκε εξαπλωμένους μέσα στα παχνιά. Μας ανέβασε πάνω και μας έβαλε να κοιμηθούμε σ' ένα δωμάτιο, χωρίς να πάρει χρήματα. Μάλωσε και παρατήρησε τους κουδαραίους για την πράξη τους. Ήταν πονετικός άνθρωπος, μας λυπήθηκε". Δεύτερος σταθμός ήταν η Πλέσιανη (Μελίσσι) και τρίτος η Καλαμπίτσα

ή το βουνό Ρίγκλαβο, αν ο καιρός ήταν καλός. Όταν σταματούσαν να ξεκουραστούν κάπου, οι παλαιότεροι διηγούνταν παλιές ιστορίες και θύμιασε για πρόσωπα γνωστά και άγνωστα, να λένε τους πόνοους και τις χαρές του κόμους και τις δικές του. Βασανισμένοι άνθρωποι μιλούν για τη μοίρα τους, τους καθημερινού καημούς τους. Ο νους τρέχει και αναπολεί τα ψηλώματα, τις ράχες, τις ρεματιές, τα απάκια του χωριού, τα αγαπημένα πρόσωπα.

Η διαβίωση είναι σκληρή, οι άνθρωποι σοφίζονται κάθε μέσο για να επιβιώσουν ή και να πλουτίσουν. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω γεγονός που αναφέρει στο ημερολόγιό του ο Βασίλειος Καζαρίδης, στο οποίο φαίνεται η εκμετάλλευση των ταξιδιωτών. "Μια παρέα κουδαραίων έφτασε το βράδυ στην Καλαμπάκα. Ο καιρός ήταν πολύ κακός, έβρεχε και έκανε τσουχτερό κρύο. Κατέλυσαν στο αχούρι, ανέβηκαν πάνω στο δωμάτιο για να διανυκτερεύσουν. Φωτιά στο τζάκι δεν ήταν αναμμένη, περίμεναν λίγη ώρα, αλλά ο χαντζής δεν φαινόταν να φέρει ξύλα και ν' ανάψει φωτιά. Το κρύο δυνάμυνε και λόγω της υγρασίας γινόταν πιο διαπεραστικό και ανυπόφορο.

Είδαν κι από είδαν, πήγαν και τον φώναξαν. Εκείνος με μεγάλη προθυμία έφερε ένα χοντρό σάπιο και

βρεγμένο ξύλο από ιτιά και λίγα τσάκνα για προσανάμματα. Άναψε τα τσάκνα και έβαλε στο τζάκι και

το κούτσουρο. Ο χαντζής εφάρμοζε το ελξή κόλλο: όταν οι ταξιδιώτες ζητούσαν φωτιά, πρόθυμος κουβαλούσε το μουσκεμένο σάπιο ξύλο, που το είχε συνέχεια βουτηγμένο στο νερό, έβαζε και λίγα τσάκνα, τα άναβε, εκείνα καγόταν γρήγορα χωρίς ούτε καν να καίπαίνουν το κούτσουρο, αυτό μαύριζε λίγο και έμενε ανέπαφο και όπως το είχε φέρει.

Βρήκε όμως το μαστορά του από τους Ζουπανιώτες κουδαραίους. Μόλις έδαν το κούτσουρο στο τζάκι, όπ είναι σάπιο, ιτιά και μουσκεμένο κατάλαβαν ότι φωτιά δεν πρόκειται να δουν και θα επαγιάσουν όλη τη νύχτα.

"Έβγαλαν από το 'γάτο' πριόνια και σκεπάρνια, έκοψαν το κούτσουρο σε κοντά κομμάτια και μετά το έκαναν λεπτές σχίζες. Έτσι κατάφεραν να το κάψουν και να ζεσταθούν και να ψυχοπιαστούν. Το πρωί είχαν μακρύ ταξίδι. Το πρωί προτού φύγουν, ήρθε ο χαντζής στο δωμάτιο. Κοιτάζει στο τζάκι, κούτσουρο δεν βλέπει. Ρωτάει: Τι έγινε το κούτσουρο; Του απαντούν: Τώρα το κούτσουρο, να 'ταν κι άλλο, ζεσταθήκαμε μια χαρά, μας έσωσε. Να 'σαι καλά. -Αν ξέρατε, τι ζημιά μου

κάνετε, δεν θα το καίγατε. Αυτό το ξύλο το είχα πέντε χρόνια, αυτό με έκανε νοικοκύρη". Ζουπανιώτες καρφάδες και κουδαραίοι δούλεψαν στα παρακάτω μέρη: Κοζάνη, Σιάτιστα, Εράτρου, Βελβενδό, Καστοριά, Κλεισούρα, χωριά Καστοριάς.

ντινούπολη Εύβοια: Χαλκίδα, Ψαχνά, Κύμη, Ιστιαία, Μαντούδι. Όταν έφταναν στην Καλαμπάκα, από τότε που έγινε το τρένο ο Κάλφας συνέχιζε το ταξίδι του με το τρένο και πήγαινε νωρίτερα για να προετοιμάσει εργασία για την παρέα του. Οι υπόλοιποι συνέχιζαν με τα πόδια και έφταναν μετά από αρκετές μέρες και η συνάντηση γινόταν στον προκαθορισμένο τόπο.

Μια περιοχή που συγκέντρωνε το ενδιαφέρον και την προτίμηση των Ζουπανιωτών ήταν η Λακωνία.

Οι Λάκωνες ήταν από τους πρώτους Έλληνες που μετανάστευσαν στην Αμερική, έστειλαν αρκετά χρήματα και έχριζαν καινούρια και μεγάλα σπίτια. Υπήρχε κάποιος συναγωνισμός μεταξύ τους.

Στα 1890 μέχρι 1895 ο πρώτος Δυτικομακεδόνας που πήγε στην Αμερική, ήταν ο Απόστολος Κασιόκας, που δούλευε στην Αρκαδία. Μετά απ' αυτόν ακολούθησε ομαδική Ζουπανιωτών μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Όσοι μαστόροι πήγαιναν στην Αρκαδία ή Λακωνία έπαιρναν μαζί τους δύο

Θεσσαλία: Λάρισα,

Τύρναβο, Καρδίτσα, χωριά Καρδίτσας, Φάρσαλα, Βόλο, Αλμυρός, χωριά Πηλίου (Ζαγορά, Μακρινίτσα, Άγιος Γεώργιος, Συκή, Λαμπίνου, Βυζίτσα, Νιάου), Στερεά Ελλάδα: Λιβαδειά, χωριά Λιβαδειάς, Χαιρώνεια, Δαύλεια, Αράχοβα, Γραβιά, Αταλάντη, Καρπενήσι, Θήβα, Λαμία, Χωριά Λαμίας και Θήβας. Λακωνία και Αρκαδία, Μυκήνες Αργολίδας και αλλού, Ρουμανία, Αφρική, Κων-

συνέχεια στην 7η σελίδα

Οικία Μακρή (;) στον Πεντάλοφο πριν καταρρεύσει.

Ζουπανιώτες Κουδαραίοι

συνέχεια από την 6η σελίδα

Μιλίου Ζουπανιοπολίτη: Κτητορική επιγραφή καθολικού Αγίου Αθανασίου Λαύκου, 1795

μουλάρια, επειδή στη Μακεδονία (Τουρκία) τα αγόραζαν 7-10 τουρκικές λίρες και αφού δούλευαν 2 χρόνια, όταν επέστρεφαν στο χωριό τα πουλούσαν 18-20 λίρες. Έκαναν και λίγο εμπόριο με το σχετικό κέρδος από την αγοροπωλησία. Επέστρεφαν μέχρι την Καλαμπάκα με το τρένο και από κει με τους αγωγιάτες Βαγγέλη Γάρο, Κωνσταντίνο Τσιανοτέλη, Κωνσταντίνο Σαμαρά, Σπύρο Βούγια, Ταινά έφταναν στο χωριό. Οι Λάκωνες εκτιμούσαν ιδιαίτερα την τέχνη και τα έργα των Ζουπανιωτών μαστόρων. Αυτό φαίνεται καθαρά από το περιστατικό που αναφέρει ο Β. Καζαρίδης. Γράφει: "Ένας μάστορας από τον Τσιράκη (Άγιος Κοσμάς), μακαρίτης τώρα (αυτά γράφτηκαν το 1978), μου έλεγε ότι, όταν πήγε μαστοράκι στο χωριό Γκορτσιά της Σπάρτης, με άλλους νεαρούς μαστόρους, συμφώνησαν να χτίσουν ένα μεγάλο σπήτι και άρχιζαν να χτίζουν και είχαν προχωρήσει μέχρι τη μέση. Μια μέρα πέρασε από κει ένας ντόπιος γέρος, στάθηκε και τους παρακολούθησε με προσοχή και μετά ρώτησε: - Πόθεν είστε ορέ μαστορία;

- Εμείς απαντήσαμε - μου έλεγε - είμαστε - Μακεδόνες και αυτό το είπαμε με περηφάνια. Ο παππούς κούνησε το κεφάλι του και είπε με μεγάλη σοβαρότητα - Δεν είστε Μακεδόνες, είστε Μακεδονόπουλα. Να ποιοι είναι Μακεδόνες και μας έδειξε απέναντι ένα μεγάλο σπήτι με καλοπελεκημένη πέτρα, καλοχτισμένο με υραία περιθυρώματα και αγκωνάρια, πραγματικό στολίδι του χωριού. Το σπήτι αυτό είχαν κτίσει οι Ζουπανιώτες Κώστας Λάπας και Γιάννης Τσιώτης (παππούς του στρατηγού)". Στον αγώνα για την επιβίωση δίνονται με όλες τις δυνάμεις της ψυχής. Η ζωή του ξενιτεμένου είναι γεμάτη στερήσεις και κακουχίες, απλυσιά, ελλειψή οικογενειακής φροντίδας και θαλπωρής. Για το νεαρό ξενιτεμένο οι πειρασμοί είναι μεγάλοι και πολλοί. Στο παρακάτω τραγούδι περιγράφεται γλαφυρά:

Μαύρο μου χελιδόνι από την Αραπιά
Κι άσπρο μου περιστέρι από την Ξενιτιά.
Για χαμηλώστε λίγο τα φτεράκια σας,
Να κόψω μια φτερούγα, να γράψω μια γραφή.
- Εδώ στα Ξένα που 'ρθα,

πίσω δεν γυρνά,
Εδώ είναι οι μαϊστρες που μαγεύουνε,
Μαγεύουν τα καράβια και δεν αρμενούν,
Μαγεύουν τα κορψία και δεν τραγουδούν.
- Με μάγεψαν και μένα και δεν μπορώ να 'ρθώ.
- Όταν κινήσω να 'ρθώ χιόνια και βροχή.
Κι αν γυρίσω πίσω ήλιος και ξασητερή.

Η Ξενιτιά είναι η πιο βαριά δοκιμασία. Η αρρώστια είναι η αποκορύφωση των κακουχιών και των δυσκολιών που περνά και βιώνει ο Ξενιτεμένος. Μπροστά στην αρρώστια αισθάνεται ανήμπορος του λείπει η οικογενειακή φροντίδα, το ζεστό περιβάλλον του σπιτιού, η περιποίηση της μάνας. Η Ξενιτιά ταυτίζεται με την αρρώστια, με όλα τα βάσανα του κόσμου. Στο παρακάτω τραγούδι ο άρρωστος, Ξενιτεμένος εκφράζει όλη την πίκρα του και τη δυστυχία του:

Τον Ξένον δώσ' του Ξενιτιά κι αρρώστια μην του δίνεις. Θέλει μανούλας γόνατα κι αδελφής αγκάλια, Κι απ' αδελφό παρηγοριά κι από γυναίκα δάκρυα. 'Ηρθε καιρός κι αρρώστησε ο έρημος στα Ξένα. Γυρεύει και μοσχοστάφυλο από την πυργολιά του. Σαν τα άκουσαν τρεις λυγρές και τρεις καλές κοπέλες
Η μια του πάει το νερό κι άλλη τον πάει το μήλο,

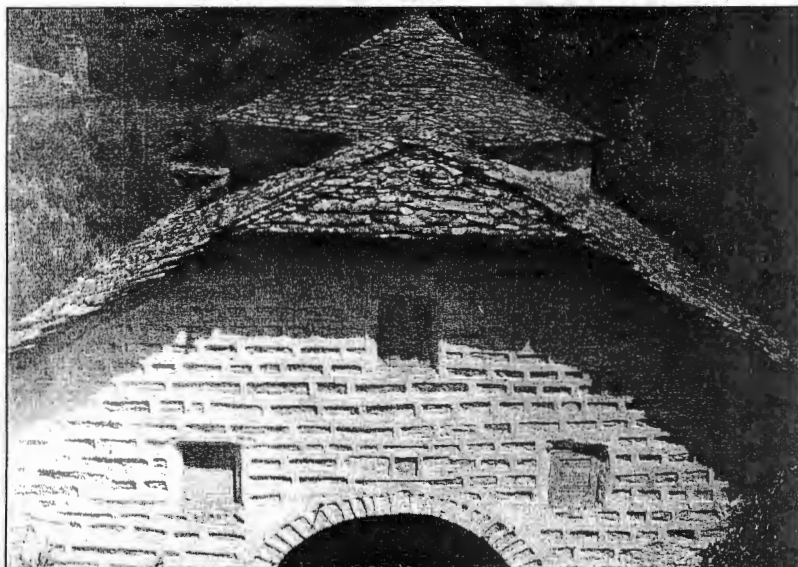
Η Τρίτη η μικρότερη, στα φύλια με το κλήμα.
- Σήκω Ξένε μ' να φας, να πιείς, να καλογευματίσεις.
- Εγώ σας λέγω δεν μπορώ κι εσείς με λέτε σήκω.
- Εί! Πιάστε με να σηκωθώ και βάλτε με να κάτω Και φέρτε με τον ταμπουρά να τον μορφολογήσω, Θα βγάλω το τραγούδι μου, το έρμιο μοιριολόι - Μουστάκι μου καραμπογιά και φρούδι μου γαϊτάνι, Δεν πρέπει για το θάνατο, δεν πρέπει για το χώμα, Μόν' πρέπει για την Ξενιτιά με τα πολλά φαρμάκια.

Οι αρρώστιες εκείνες τις εποχής θέριζαν κυριολεκτικά. Ένας μάστορας στα χωριά της Λιβαδειάς αρρώστησε βαριά. Η επιθυμία του να ακουμπήσει το άρρωστο κορμί του στην πατρική γωνιά και να βρει ανάπαυση δεν πραγματοποιήθηκε, Πέθανε στην Ξενιτιά, χωρίς νεκροστόλισμα της μάνας και δικών του μοιρολόγια. Η Ξένη γη δέχτηκε το αποκαμωμένο και βασανισμένο του σώμα και στόλισε το μνήμα του με λίγα αγριολούλουδα. Οι χαροκαμένοι γονείς του μετά από χρόνια έστειλαν τα αδελφια του να μεταφέρουν τα οστά στο χωριό για να ταφούν στην πατρική γη. Τα αδελφια μετά από πολυήμερη πορεία έφτασαν στο χωριό, έψαξαν να βρουν τον τάφο του πολυαγαπημένου τους αδελφού, το βρήκαν έρημο, χορτασμένο, ξεχασμένο

και λησμονημένο από τους ανθρώπους. Μετά την εκταφή πήγαν στο καφενείο του χωριού, ήπιαν μερικά ποτά, κέρασαν και όλους τους χωρικούς που τους συλλυπόταν. Μετά από λίγη ώρα υπό την επήρεια του ποτιού και κάτω από τη φοβερή συναισθηματική φόρτιση κάλεσαν τα λαλούμενα. Άρχισαν να τραγουδούν και να χορεύουν. Οι χωρικοί έμειναν άναυδοι, δεν μπορούσαν να δώσουν μια λογική εξήγηση για τα συμβαινόντα. Οι κουδαραίοι δεν τους έδιναν ποτέ το δικαίωμα, για δυσμενή σχόλια. Οι χωρικοί που άκουσαν μουσική και τραγούδια παραξενεύτηκαν, γιατί ήταν καθημερινή μέρα και όλοι ήταν στις δουλειές τους. Άρχισαν να συγκεντρώνονται στο κέντρο του χωριού για να πληροφορηθούν για το απρόσμενο γεγονός. Τι να δουν! Οι Κουδαραίοι γλεντούσαν και κερνούσαν όλο τον κόσμο για την ανάπαυση της ψυχής του αδελφού τους. Η συμπεριφορά των αδελφών Ξένισε τους πάντες. Κι εκείνοι για να δικαιολογήσουν τα οστά στο χωριό είπαν ότι έτσι έχουμε το έθιμο εμείς στη Μακεδονία. Τι να πουν οι δύστυχοι! Οι χωρικοί σχολιάζοντας το γεγονός έλεγαν μεταξύ τους γεμάτοι απορίες και αμφιβολίες "τι σσί εθίματα"

συνέχεια στην 8η σελίδα

Δήμου Ζουπανιώτη: Διαμόρφωση στέγης του καθολικού Μοναστηρίου Αγίου Αθανασίου. Θέση Κωτίκια Λαύκου (Πήλιο), 1795

Παλιά την Πασχαλιά

Κάθε χρόνο όταν πλησιάζουν οι γιορτές του Πάσχα θυμάμαι πως τη μεγάλη Παρασκευή στολίζαμε τον επιτάφιο και τη δεύτερη μέρα του Πάσχα βγάζαμε τα εικονίσματα. Τότε στον Πεντάλοφο είχαμε τέσσερις παπάδες τον Παπαζήση στον Άγιο Αχιλλίο, τον Παπασιαλάτη στην Αγία Βαρβάρα, τον Παπαδημήτρη στον Άγιο Αθανάσιο και τον Παπαχρυσάνθο στον Άγιο Γεώργιο. Την Κυριακή λειτουργούσαν σε δύο εκκλησίες, στον Άγιο Αθανάσιο και στον Άγιο Αχιλλίο. Στολίζαμε δύο επιτάφιας έναν στον Άγιο Αθανάσιο και έναν στην Αγία Βαρβάρα. Την Μεγάλη Παρασκευή πολύ πρωί πηγαίναμε για να μαζέψουμε ίσια, μπλε και άσπρα, για τον επιτάφιο. Τα βρίσκαμε στο Κουρί, στο Σταυρό, στα Λευκάδια στον Πας το Πηγάδι και ο κείθε μακαλάς στο Ρουμάνι. Τα πηγαίναμε στην εκκλησία, εκεί ήταν τα μεγαλύτερα παιδιά, έπαιρναν τα λουλούδια τα έκαναν μάστα και τα έδεναν στον επιτάφιο. Προσπαθούσαν να τον στολίσουν καλύτερα για να βγει πρώτος. Όταν τελείωνε το στολίσμα κατά η ώρα 11 π.μ., κτυπούσαν οι καμπάνες πένθημα και όλοι ο χωριανοί πήγαιναν στην εκκλησία να χαιρετίσουν τον επιτάφιο, εμείς ο μικρός

μόλις χαιρετούσαμε περνούσαμε από κάτω από τον επιτάφιο. Το βράδυ στην εκκλησία μαζί με τους παπάδες και τους φαλιτάδες ψέλναμε τα: "Η Ζωή εν Τάφω", "Αι Γενεαί Πάσαι", "Άξιον εστί". Προσπαθούσαμε να τελειώσουν οι ψαλμωδίες γρήγορα γιατί βάζαμε στοίχημα με τον άλλο μακαλά ποιος θα βγει πρώτος στο ορισμένο μέρος στον Άγιο Αχιλλίο. Εκεί όποιος έφτανε πρώτος περίμενε τους άλλους και όταν έφταναν όλοι οι μικροί φωνάζαμε "ζάρ.. ζάρ.., σας περάσαμε, σας περάσαμε". Γυρίζαμε στην εκκλησία παίρναμε λίγα λουλούδια από τον επιτάφιο για να τα βάλουμε στο καντήλι έτσι ήταν το "πιστεύω" τότε. Τη Δεύτερη μέρα του Πάσχα βγάζαμε τα εικονίσματα. Μόλις τελείωνε η λειτουργία βγαίναμε έξω από την εκκλησία και περιμέναμε πρώτα να γίνει η δημοπρασία και μετά να πάρουμε από μια εικόνα ο καθένας. Στη δημοπρασία έβγαζαν μόνο για τη μεταφορά την Ανάσταση, τα εξαπτέρυγα και το Σταυρό. Όσοι θελαν να πάρουν κάτι από αυτά που γινόταν δημοπρασία κάναμε προσφορά και όποιος έδινε περισσότερα λεφτά έπαιρνε αυτό που ήθελε.

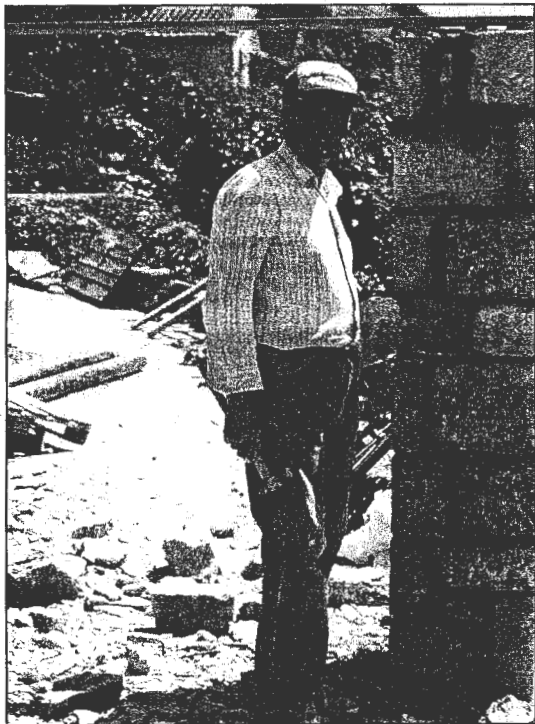
Μόλις τελείωνε η δημοπρασία όλοι μαζί ξεκινούσαμε για τον Άγιο Κωνσταντίνο. Εκεί γινόταν η συνάντηση με τον άλλο μακαλά. Οι γέροι, οι γριές και τα μικρά παιδιά παίρναν τον σύντομο δρόμο για τον Άγιο Κωνσταντίνο. Εμείς με τα εικονίσματα οι παπάδες, οι φαλιτάδες και οι νέοι, άνδρες και γυναίκες κάναμε το γύρω του πάνω μακαλά. Ξεκινούσαμε από τον Άγιο Αθανάσιο, περνούσαμε τα μαγαζιά του Τσακνάκη, ανεβαίναμε στου Γκέλη Μούριζιου το σπίτι, γυρίζαμε, περνούσαμε το λάκκο, ανεβαίναμε στους Σαμαράδες, στους Άγιους Πάντες και στον Άγιο Κωνσταντίνο. Ο άλλος μακαλάς από την εκκλησία περνούσε στην Κούλια, ακολουθούσε το δρόμο μέχρι του Πανταζιάκου το σπίτι, κατέβαιναν στο λάκκο, ανεβαιναν στου Μπαλτσιόη το χωράφι, στο Κουρί, στην Μιτράκια στο Σταυρό στον Πας το πηγάδι και στον Άγιο Κωνσταντίνο. Εκεί και οι τέσσερις παπάδες διάβαζαν και σταύρωναν και άρχιζε η επιστροφή. Ο Άγιος Αθανάσιος περνούσε τον Αϊπάντο, το Σκολείο και Άγιο Αθανάσιο. Ο άλλος μακαλάς περνούσε το Κουρί, Καλαμάδες, Αγία Βαρβάρα. Βάζαμε τα εικονίσματα στη θέση

τους κι έτσι τελείωνε αυτή η γιορτή. Την Τρίτη μέρα του Πάσχα, μετά την εκκλησία παίζαμε τα σημάδια με κόκκινα αυγά. Μικροί και μεγάλοι μαζεύομασαν στο ίσιωμα όπως ήταν τότε ελεύθερο. Κάναμε παρέες τέσσερα άτομα και τέσσερα αντίπαλα, βάζαμε ένα σημάδι σε απόσταση 15-20 μέτρα, παίρναμε και από μια πλάκα από πέτρα για σημάδι και άρχιζε το παιχνίδι. Έριχνε τη σημάδα ο πρώτος από την μια ομάδα, μετά έριχνε άλλος από την άλλη ομάδα και συνεχία έριχναν και οι οκτώ στο σημάδι. Μετά πήγαιναν στο σημάδι και όποιος ομάδας η σημάδα ήταν πιο κοντά στο σημάδι αυτή η ομάδα κέρδιζε και έπαιρνε τα κόκκινα αυγά. Παίζαν πολλές παρέες μαζί η μία δίπλα στην άλλη και οι μη παίζοντες κάναν κριτική. Αυτό το έθιμο κράτησε για πολλά χρόνια αργότερα. Την πρώτη, την δεύτερη και την Τρίτη μέρα του Πάσχα μετά το μεσημέρι γινόταν χορός στη Λόντζια και την Αγία Βαρβάρα. Θυμάμαι όταν ακούγαμε το νταούλι στην Αγία Βαρβάρα λέγαμε: "Τον έπιασε το χορό ο Θόδωρος της Βασιλούς μαζί με τον Λαφίνα".

Γιώργος Καραθάνος

Ζουπανιώτες Κουδαραίοι

συνέχεια από την 7η σελίδα

Η συνέχεια ... Ο πολύ καλός μάστορας απ'τους τελευταίους τεχνίτες της πέτρας, συνταξιούχος σήμερα Ν. Ταρνανάς. (Φωτό Ειρήνης Τσιτάτα)

είναι αυτά, που έχουν εκεί πάνω στη Μακεδονία". Που να ήξεραν ότι η συμπεριφορά των αδελφών ήταν αποτέλεσμα μιας παρορμητικής και αυθόρμητης έκφρασης της στιγμής και τίποτα παραπάνω. Την άλλη μέρα που ξεμέθυσαν και καταλάγιασαν τα συναισθήματα και οι έντονες συγκινήσεις, ένωσαν βαθύ προβληματισμό για τη συμπεριφορά τους. Δεν είχαν το κουράγιο να πάρουν το δρόμο του γυρισμού, αναλογιζόμενοι, τι θα γίνει αν μάθαιναν οι γονείς τους, όσα είχαν συμ-
βεί.
Μετά από μέρες έφτασαν στο χωριό σα "γάτες", συντετριμμένοι και σπαραγμένοι. Μετά από χρόνια, όπως ήταν φυσικό, το γεγονός μαθεύτηκε και έμεινε σαν παραμύθι. Αυτό συνέβη μεταξύ 1880 και 1920. Μια προσωπική μαρτυρία από το Μαντούδι Εύβοιας. Το 1958 υπηρετούσα στη Σχολή Πεζικού, στη Χαλκίδα. Μας κάλεσαν να περά-

σουμε την Πρωτοχρονιά στο Μαντούδι. Μόλις μπήκαμε στο σπίτι που θα μας φιλοξενούσαν, ο εγγονός που μας συνόδευε είπε στον παππού του, που ήταν 90 χρονών: "παππού ήρθαν οι Μακεδόνες" (Μαζί μου ήταν ο Στέλιος Ματσίκης, κι ένας Καταφυγιώτης). Ο παππούς αμέσως σηκώθηκε, μας αγκάλιασε, βούρκωσαν τα μάτια του και άρχισε να κλαίει με λυγμούς. Μας έπτε την ιστορία του. Έφτασε στο Μαντούδι σαν μάστορας, μαζί με Ζουπανιώτες, παντρεύτηκε και έμεινε ε-

κεί. Καταγόταν από τη Δάφνη Βοΐου. Φεύγοντας μας αγκάλιαζε και μας φιλούσε λέγοντας "τώρα θα πεθάνω ευτυχισμένος". Πολύ συγκινητικές και ανθρώπινες στιγμές.

Σημείωση:

- Τα τραγούδια είναι από παλαιό χειρόγραφο, του Β. Χαρμπαλή και της Κλεονίκης Καραπούλιου.

- Οι φωτογραφίες από το Πήλιο προέρχονται απ' το βιβλίο του Κ. Μακρή "Η Λαϊκή τέχνη του Πηλίου".

Το Δ.Σ. του Συλλόγου
και η Σ.Ε. της εφημερίδας
Εύχονται σε όλους
Καλό Πάσχα

Λαογραφία

ΠΟΙΗΣΗ

ΠΡΑΧΑΛΟΚΑΝΑΒΙΚΟΝ

ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΝ

Έχουν την κακά συνήθεια να λαλούν πρωί τ' αρνίθια να τσακύνουν τα τραγούδια στις βασιονίες και στα πλοκούδια και να λεν τον ύπνο χάλα και ξεκίνα για πραχάλα. Μα εγώ αγκομαχούσα στο κρεβάτι με μουχούσα κι απ' το ρόμπο δεν άκασα κόκοτα ή καρακάξα συνεπώς εκ τούτου άρσα και δεν έφκα για τη Λάρσα. Το μασον οι κουδαράι μέναν πίσω οι γουδαράι για να βάνουν μαναφλίκα και να φιαίνουν ουρσουζλίκα έμεινα κι εγώ μαζί τους στο χαβά και στο γαζι τους να σκαλύνω να ρουφισανεύω όλο αμάκα να μανέβω να με ντι να με ποδένω και το κόκκαλο να δένω κι έτσι μέρα με τη μέρα όλα τα 'σμπρωξα σιαπέρα πέταξα μαλά και ράμα κι έμαθα καινούργιο πράμα το καντήλι να ανάβω στην αγία την κανάβω.

Γρηγόριος Γρένας

Που το χέρι του κι αν πιάνει μεροκάματο δεν κάνει αλλά μένει απασθής γιατί είναι λείι παθής
Εν Γκουφουκώλη μιστηριά
3/11/1914

Να'χα ούρδα και μπεντίνα και μια μαύρη γκαμπεντίνα τριχωτή, γερή, σηκνίσια για να περπατάω ίσια να'χα σκιά, μπαχρέ και μπλάρια φούρκες, φορτωτήρες, σλιάρια όψη αδρή και αρεμάνια και να ζω μέσα στα ρμάνια χάφτοντας μαρκατί και κιάστρα να μετρώ τις νύχτες τ' άστρα τίσαν βγάνω μπαστραβίτσες κλούτσες θα κεντώ και βίτσες κι άμα πιάσω και το λόπτο παίρω άλλο ένα μαλίστο. Κάθε πόθος μου να ρέπει κατά πως στη φύση πρέπει όταν πνω να ντερλικώνω το μασον να μην γκουρλύνω στα τραγούδια να χορεύω και το Μάη να κουρεύω να αρμέγω, να πιπάζω άνθρωπο να μην μαπάζω και τα λόγια τα μεγάλα να τα πνήγω μες στο γάλα. Ούτω πως λοιπόν διάγω με το ντάσιο και τον τράγο το βιπούλι και το ζουύρι που τα κράτησα για γούρι και τα βόσκω πέρα πέρα καναρχύτας στη φλογέρα τον παπά το Ραγκαβέλα κι ας με λένε σιουραβέλα.

Αριστείδης Σηλημέας

Κλειποιουργός και κλουτσοβάμων μπράτμος εις κάθε γάμον αρμεχτής σταφυλοπάτης και δεινός νυχτοπερπάτης.
Εν Νταλασπάνη 3/3/1933

Πενταλοφίτες Μάστοροι στην Πελοπόννησο

τον Βασ. Χορδορόδημον

Εντελώς τυχαία ξεφύλλιζα ένα ξεχασμένο στην βιβλιοθήκη μου περιοδικό που μου είχε χαρίσει πριν 18 χρόνια ένας φίλος Πυρσογιαννίτης πολιτικός μηχανικός που ζει στην Λάρισα ο Θανάσης Ποπαγεωργίου. Το περιοδικό λέγεται "ΑΡΜΟΛΟΪ" και ήταν για την σπουδαία προσπάθεια με θέματα για την Πυρσογιαννη και τα γύρω μαστοροχώρια, που δυστυχώς σταμάτησε πλέον να εκδίδεται. Εκεί λοιπόν υπήρχε ένα δημοσίευμα με τίτλο "Τα τοπικά οικοδομικά εργαστήρια της Ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην Πελοπόννησο" που είναι μια μελέτη - έρευνα του κ. Αργύρη Πετρονάκη αρκπέκτονα. Το δημοσίευμα αναφέρεται σε μια έρευνα σχετική με τους χτίστες στην Πελοπόννησο. Η έρευνα αρχίζει από το 1780, φτάνει μέχρι το 1910 και σε πολλές περιοχές μέχρι και το 1940. Από την έρευνα αυτή διαπιστώνεται μεταξύ άλλων και τα εξής.

Την περίοδο που προαναφέρθηκε όλα τα οικοδομήματα στην Πελοπόννησο χτίζονται από μαστόρους με τα εξής χαρακτηριστικά.

1. Αντίκουν σε οργανωμένα, έστω πρόσκαιρα συνεργεία που λέγονται "μπουλούκια" ή "τσούρμα" ή "κομπανίες" και χτίζουν ταξιδευόντας από τόπο σε τόπο. Στην γλώσσα της ιστορίας της τέχνης ονομάζονται τοπικά οικοδομικά εργαστήρια.

2. Τα περισσότερα από αυτά τα εργαστήρια χρησιμοποιούσαν επαγγελματική μυστική γλώσσα.

3. Τα εργαστήρια αυτά δεν είναι πάντα από την Πελοπόννησο, αλλά και από άλλες πολύ μακρινές περιοχές. Σταχυολογώντας στοιχεία από την έρευνα βλέπουμε ότι αναφέρονται και δύο οικοδομικά εργαστήρια από την Ήπειρο και την Δυτική Μακεδονία και είναι τα εξής.

α. Η Β.Δ. Πελοπόννησος είναι τόπος όπου χτίζεται από συνεργεία Ηπειρωτών. Κατέβαιναν από τα μαστοροχώρια της Κόντσας και από τα Τζουμέρκα και οι υτόπιοι τους ονόμαζαν "Αγνανιώτες". Κυρίως χτίζουν στην Αχαΐα στα παράλια του Κορινθιακού και φθάνουν μέχρι την Κόρινθο.

Οι μάστοροι αυτοί "Κουδαράιοι" μιλάνε τα "Κουδαράϊκα" όπως είναι γνωστή η μυστική μαστόρικη γλώσσα.

β. Μια ομάδα σπουδαίων τεκνίων δεν είναι δεμένη με καμιά ιδιαίτερη περιοχή της Πελοποννήσου. Είναι οι "Κου-

δαράιοι" Μακεδόνες μάστοροι οι "Μακεδόνοι" όπως σε μία επιγραφή του 1900 στην Αγία Ελεούσα Μπεζενικών (επίσημα Βλαχέρνα) της Αρκαδίας αυτοκαρρακτιρίζονται και όπως από τους Μωραΐτες ακόμα και στις μέρες μας ονομάζονται.

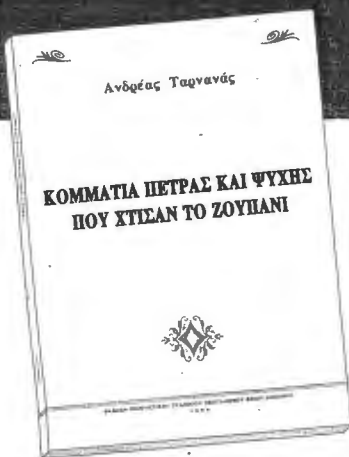
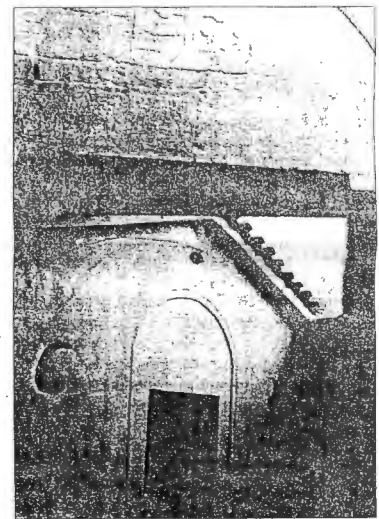
Μια βέβαιη αφετηρία τους είναι τα κωιά Ζουπάνι (σήμερα Πεντάλοφος) και Νικόλος (σήμερα Βυθός) της επαρχίας Βοΐου του Νομού Κοζάνης.

Η διαδρομή τους ήταν μια πορεία 12 ημερών και 8 την άνοιξη, ανατολική της Πίνδου και μέσα από την Θεσσαλία και τη Βοιωτία.

Οι "Μακεδόνοι" εργάστηκαν παντού, εκτός από την Αχαΐα, συχνά στην Αρκαδία, συχνότερα στους κεντρικούς οικισμούς της Πελοποννήσου και είναι οι κύριοι οικοδόμοι στις πόλεις. Φυσικά μιλάνε τα "κουδαράϊκα".

Σημείωση γράφοντα:

Η αείμνηστη γιαγιά μου Στάμω Καμπέρη συχνά ανέφερε το Λεωνίδιο Πελοποννήσου όπου ο άντρας της Παναγιώτης Καμπέρης δούλευε εκεί για χρόνια με το συνεργείο του.

Κυκλοφόρησε το βιβλίο του ΑΝΔΡΕΑ ΤΑΡΝΑΝΑ "ΚΟΜΜΑΤΙΑ ΠΕΤΡΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΗΣ ΠΟΥ ΧΤΙΣΑΝ ΤΟ ΖΟΥΠΙΑΝΙ".

Διατίθεται από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Πενταλόφου έναντι του ποσού των 1.500 δρχ.

Ο Πολιτιστικός Σύλλογος Πενταλόφου
ΑΠΕΚΤΗΣΕ

Ηλεκτρονική Ταχυδρομική Διεύθυνση
(Email - Address)

η οποία είναι η παρακάτω:
ps5lofoykoz@yahoo.com

Ας γίνουμε
ΟΛΟΙ
συνδρομητές

Στείλτε τις διευθύνσεις γνωστών σας για να ταχυδρομηθεί η εφημερίδα ΠΕΝΤΑΛΟΦΟΣ σπίτι τους.